

DIALECTICA PĂCII ÎN EUROPA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ. RESORTURI ȘI PRINCIPII*

ALEXANDRU MAMINA

O discuție consacrată „păcilor eșuate” conține ca premisă analitică, în chiar formularea temei, ideea instabilității „substanțiale” a păcii, sau altfel spus – ideea că pacea este coextensivă structural războiului, într-o alternanță inevitabilă a perioadelor de stabilitate cu cele de conflict. În acești termeni fenomenali, adică din perspectiva evoluției istorice generale, pacea intervine nu ca o stare opusă esențial războiului, ci numai ca o etapă premergătoare în care se acumulează sursele viitoarei confruntări, deci ca un război *in nuce*, după cum și războiul se poartă – fapt remarcat încă de Hugo Grotius – numai în vederea păcii¹. Situația poate să apară contradictorie în logica formală, în care A și minus A se exclud, dar devine inteligibilă în logica dialectică, pentru care minus A nu reprezintă decât un moment al devenirii lui A, fiind conținut în acesta. În interpretarea hegeliană, de pildă, opusul unui lucru, ca negare a sa, nu este o identitate deosebită de acel lucru, deoarece negația nu există prin ea însăși ci numai prin raportare la ceea ce se neagă; prin urmare, opusul unui lucru este tocmai acel lucru, sub specia autoînstrăinării în alteritate².

Dacă pacea și războiul decurg tendențial una din celălalt și invers, în sensul că pe timp de pace se amorsează resorturile conflictului viitor iar războiul deschide un nou model de organizare a păcii, înseamnă că pacea poate fi realmente înțeleasă, în cauzalitatea ei eficientă și finală cel puțin, numai ca *proces* dialectic, adică în relaționarea evolutivă a contrariilor care se determină reciproc. Metodic, aceasta presupune identificarea tezei, antitezei și sintezei, adică a celor trei momente constitutive procesului: al stabilității în sine (pacea consacrată), al instabilității contradictorii (confruntarea părților) și al restabilirii pentru sine (recompunerea

* Articolul a fost publicat inițial, în traducere franceză, în „Analele Universității București. Istorie”, anul LX – 2011, partea I.

¹ Vezi Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului și al păcii*, București, Editura Științifică, 1968, p. 103.

² „Trebuie gândit schimbul pur, adică *opoziția în ea însăși*. Căci, în diferența care este o diferență interioară, opusul nu este *unul din doi*; căci astfel el ar fi un *existent* și nu ceva opus; dar el este opusul unui opus, adică celălalt este el însuși nemijlocit dat în el”. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologia spiritului*, București, Editura Republicii Socialiste România, 1965, p. 96.

sistemului conform unei noi voințe). În acest proces restabilizarea se regăsește într-un alt punct decât al stabilității inițiale, așadar în alți parametri de gândire și de acțiune – satisfăcători pentru noua situație, dar susceptibili la rândul lor să genereze tensiuni în sistem și un alt salt calitativ.

Concret, schimbarea se realizează prin angrenarea și repoziționarea unor mecanisme instituționale și sociale specifice conjuncturii istorice, cu motivațiile materiale și culturale respective³. Formulată abstract, la nivelul cunoașterii, această schimbare corespunde modificării calitative a *principiilor* de organizare a umanității, prin redefinirea păcii (subiectul) în raport cu războiul (predicatul). Îndreptățirea epistemologică a analizei dialectice în problematica păcii decurge din însăși natura relațional-evolutivă a acesteia.

Încercăm așadar să discernem transformarea principiilor implicite sau explicite după care a fost concepută pacea, așa cum s-au degajat ele din însăși situația conflictuală care le-a circumscris. Ne referim la Europa modernă și contemporană, în particular la Occident – în ale cărui afaceri au intervenit la un moment dat Rusia, alte țări est-europene și Statele Unite ale Americii –, întrucât confruntările de aici au avut o dimensiune pronunțat continentală. Principiile intervin și se evidențiază mai degrabă în înțelegerile cu mai mulți actori decât în cele numai cu doi, care se pot reglementa și în funcție de considerentele imediate. Contextele semnificative ar fi următoarele: al luptelor religioase din secolul al XVI-lea, al conflictelor dinastice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, al războaielor naționale inaugurate de Revoluția franceză și al confruntărilor ideologice din secolul al XX-lea.

Dacă până în secolul al XVI-lea organizarea europeană era concepută în mare măsură în termenii medievali indistincți ai creștinătății universale (catolice), sub autoritatea simbolică și nu doar simbolică a papalității și a Imperiului, războaiele religioase au acreditat în reglementările internaționale principiile moderne ale individualității și pluralismului. Acțiunile principilor începuseră dinainte să erodeze viziunea universalistă opunându-i particularul materializat de state, dar impactul determinant l-a avut totuși Reforma, care a lovit principiul universalității în însăși justificare lui fundamentală, și anume funcția mântuitoare. Prin aceea că a asociat ideea mântuirii cu persoana în afara Bisericii universale, Reforma a făcut să explodeze ansamblul de reprezentări anterior, deschizând posibilitatea unei reconsiderări inclusiv a înțelegerii raporturilor dintre state. Noii mișcări spirituale, concentrată în răspunsul dat în 1521 autorităților universale de către Martin Luther în Dieta de la Worms („Nu vreau și nu pot să retracez nimic, căci nu se cuvine și nu e cinstit să vorbești împotriva conștiinței.”), i-a corespuns în ordine temporală conflictul dintre principii germani și Imperiu. Reconfigurarea sistemului potrivit noii orientări morale și politice s-a realizat *de jure* după trei decenii de confruntări

³ Pentru cauzele multiple ale războaielor, a se vedea spre exemplu Eric Carlton, *War and Ideology*, Savage, Maryland, <1990>, p. 8–18.

armate, prin pacea de la Augsburg (1555). Confirmarea criteriului *cuius regio, eius religio* a echivalat cu transpunerea în dreptul internațional a individualizării plurale din creștinătate.

Odată acceptate, asimilarea în continuare a noilor principii s-a făcut potrivit cadrului în care acestea au acționat, adică nu în sensul unui liberalism *avant la lettre* ci al afirmării monarhiilor absolute. Individualitatea nu a fost concepută ca individualitate generică ci personificată de suverani, iar pluralismul nu-i privea pe locuitori ci statele ca atare. Așa s-a întâmplat că, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, afacerile familiilor domnitoare au acaparat prim-planul relațiilor internaționale, care au fost concepute esențialmente ca joc al intereselor dinastice. De aici fenomenul caracteristic al „războaielor de succesiune”, provocate de alianțele matrimoniale sau drepturile de moștenire. În Europa răsăriteană de asemenea – Austria și Rusia și-au justificat expansiunea tot cu argumente dinastice, invocând drepturile asupra fostelor teritorii ale regatului Ungariei, respectiv moștenirea imperială bizantină. În aceste circumstanțe, în care destabilizarea sistemului survenea din acțiunea identităților particulare personificate, pacea a fost întrevăzută ca restrângere a preponderenței unora dintre actori. Au rezultat astfel principiile balanței puterilor și echilibrului european. Ilustrative pentru acest moment de sinteză au fost pacea westfalică (1648) și tratatele de la Utrecht (1713) și Rastadt (1714), care au îngrădit preponderența Habsburgilor, apoi a Bourbonilor. Expresia tardivă a concepției dinastice asupra păcii s-a înregistrat în 1815, la Congresul de la Viena, care a încercat să lege funcțional principiul echilibrului european de cel al legitimității.

După cum asumarea ideii protestante de mântuire a condus decisiv, printr-o serie de medieri pozitive, la particularismul monarhic, tot așa promovarea acestuia a condus la ideea universală de națiune, diferită însă de cea creștină prin faptul că nu era indistinctă ci determinată prin atribute etno-teritoriale. Menținerea balanței puterilor și a echilibrului european impunea organizarea unui efort colectiv pentru război – ilustrat poate cel mai elocvent de Friedrich-Wilhelm I („regele-sergent”) în Prusia –, efort în care se regăsea populația în ansamblu. Subordonarea populației intereselor dinastice, atâta timp cât era motivată de o relație tensionată cu vecinii, alimenta conștiința apartenenței și a intereselor comunitare. Catalizatorul hotărâtor al acestei conștiințe a fost Revoluția franceză, cu prelungirea sa napoleoniană, care a ridicat națiunea la nivel de principiu de organizare – sursă a dreptului intern și internațional. Iar pentru că națiunile nu existau în sine ci pentru sine, adică prin voința de a se reuni într-un cadru politic, principiul noii configurări europene a devenit statul național. Afirmarea națiunilor a constituit așadar antiteza Europei monarhice, întrucât recompunerea hărții politice contravenea echilibrului european, așa cum a reieșit din problema poloneză ori din atitudinea oscilantă a lui Napoleon al III-lea în cazul Italiei. În atare context, conflictele specifice ale epocii au fost războaiele de eliberare sau unificare, iar pacea – ca moment al sintezei dialectice –

a fost concepută drept coexistența legală a statelor naționale. Consacrarea juridică *par excellence* a acestei viziuni s-a regăsit în sistemul de tratate încheiate la Versailles în 1919–1920, pe urmă în înființarea și activitatea Societății Națiunilor. Ideea diplomației deschise, a garanției colective sau cea a definirii agresiunii și agresorului traduceau tocmai conceperea păcii ca regim al coexistenței normate.

Emergența națiunilor a potențat în conștiința colectivă ideea dreptului – ca fundament al relațiilor internaționale. Ideea existase și în epoca monarhică, dar ca drept personalizat de suverani. Acum dreptul era corelativ comunităților, exprimând într-o formulare teoretică atributele și voința politică prin care ele se defineau. Numai că atributele și voința națiunilor nu erau compatibile cu dreptul universal de inspirație luminist-kantiană. Imposibilitatea suprapunerii perfecte între națiuni și statele aferente a făcut ca națiunile să intre în conflict nu numai cu monarhiile absolute dar și unele cu celelalte, fiecare afirmând așadar un drept particular. În universalul determinat al ideii naționale s-a inserat astfel potențialul antitetic al particularului; nu al particularului în sine ci pentru sine – nu indistinct ci precizat prin atribute principiale cu sens și finalitate opozitive. Pe această cale, în relațiile internaționale și-a făcut loc tot mai mult ideologia, devenită factor eficient și chiar scop al diverselor elaborări politice. Dacă teza, sau momentul dialectic al stabilității inițiale, a fost coexistența legală a concertului statelor naționale, antiteza, momentul instabilității prin lupta contrariilor, a fost reprezentată de scindarea concertului prin confruntarea statelor cu ideologii adverse până la incompatibilitate. Fenomenul s-a manifestat direct – în al doilea război mondial – sau indirect – în „războiul rece”. În timp ce disputa între democrație și fascism s-a putut soluționa prin eliminarea unuia dintre adversari, disputa între democrație și comunism a fost mai complicată, deoarece atrăgea riscul extincției globale. În aceste condiții, dată fiind imposibilitatea fuzionării ideologiilor, sinteza, momentul restabilizării internaționale, a intervenit sub forma conceperii păcii ca sistem al alianțelor bipolare. Principiul bipolarității s-a regăsit în egală măsură în proclamarea „coexistenței pașnice”, de către Nikita Hrușciiov, sau în invocarea echilibrului dintre blocurile politico-militare, de către Henry Kissinger. Ca atare, problema păcii a depins mai puțin de tratatele și rezoluțiile internaționale, cât de raporturile între marile alianțe. Noua realitate a început să transpară de altfel încă de la finele perioadei interbelice, cu ocazia Acordului de la München (1938), pentru a deveni caracteristică în a doua jumătate a secolului al XX-lea, care a fost epoca celor două organisme rivale: Organizația Tratatului Atlanticului de Nord – NATO (1949) și Tratatul de la Varșovia (1955), cu prelungiri extraeuro-atlantice precum Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est (1954). Slăbiciunea Mișcării statelor nealiniat, cu dependența lor relativă de marile blocuri, a confirmat *per a contrario* această realitate⁴.

⁴ Vezi Paul Claval, *Geopolitică și geostrategie. Gândirea politică, spațiul și teritoriul în secolul al XX-lea*, București, Editura Corint, 2001, p. 142.

Supralicitarea componentei ideologice polemice – ca temei inclusiv al ordinii politice bipolare – a generat însă prin ea însăși premisele crizei și ale saltului calitativ următor. Ca factor instrumental și ca scop în existența comunităților, supralicitarea ideologică se justifica prin promisiunea unui bine oarecare, implicând prin urmare un orizont de așteptare publică. Cu alte cuvinte, ideologiile se obligau prin chiar natura lor praxiologică la proba faptelor. Sub acest aspect al confirmării practice ideologia democratică a prevalat progresiv asupra celei comuniste, atât în relația dintre cele două blocuri, cât și în interiorul fiecăruia dintre ele. Câtă vreme conflictul armat direct era evitat, momentul dialectic al luptei contrariilor s-a epuizat la nivel social și mental, în parametrii unei confruntări economice și simbolice care a consacrat în final sistemul democratic euro-atlantic. În planul relațiilor internaționale, acest lucru a însemnat sfârșitul bipolarismului. Așa-numitul „spirit de la Malta *versus* Ialta”, deși comporta elogiul mediatic al lui Mihail Gorbaciov, traducea încheierea diviziunii politico-militare prin resorbirea oarecum a fostelor state comuniste în sistemul de referințe occidental. Simptomul foarte evident al noii stări de echilibru a fost dispariția Tratatului de la Varșovia și asimilarea celor mai mulți membri ai săi de către NATO. Ca atare, această alianță preponderentă a devenit o vreme, pentru Europa și nu numai, principalul factor de organizare a păcii unipolare – dacă putem spune așa. În această calitate, NATO a început să se substituie în anumite probleme (Iugoslavia, Afghanistan) inclusiv Organizației Națiunilor Unite, care prin dreptul de veto acordat marilor puteri adverse aparținea sistemului bipolar. Principiul concepției unipolare asupra păcii este corelativ sursei sale, și poate fi desemnat drept occidentalism univoc. În fond, occidentalismul univoc echivalează cu încercarea de a organiza și pacifica lumea în termenii unei viziuni societale de succes în Europa și Statele Unite. De la particularismul determinat s-a revenit astfel la universalismul indistinct dinaintea războaielor religioase, de data aceasta nu în formula catolicismului ci a unei eschatologii seculare, alimentată totuși ocazional și de trimerile fundamentalist-creștine ale conservatorilor americani. Dacă este să anticipăm direcția de evoluție a noii sinteze, am zice că se îndreaptă spre o resurgență a particularului pe fondul a doi vectori de presiune: criza economică și emigrația – inerente tocmai acțiunii integratoare. Sistemul occidental pare să-și fi atins limita vocației lui globaliste, simptomatice în acest sens fiind divergențele dintre statele membre ale NATO cu privire la intervenția din Irak sau la integrarea Georgiei în organizație. Formulele concrete ale evoluției rămân încă de observat.

În această parcurgere teoretică de factură dialectică ne-am oprit numai asupra resorturilor și a principiilor care au gestionat în timp concepția asupra păcii, lăsând la o parte conținutul „substanțial” al fenomenelor, adică motivațiile conjuncturale și desfășurarea faptică. O asemenea abordare nu contravine însă realității ci o subsumează comprehensiv, întrucât unifică datele empirice într-o relație cauzală la

scara istoriei. Se degajă dinamicile pe „durata lungă”, susceptibile să clarifice inductiv situațiile particulare apărute. Se conturează identitatea unui profil european al problematicei, cu posibilitatea unor comparații între civilizații. Totodată, prin aplicarea unei metode infrasubiective de interpretare, conformă naturii materiei și verificabilă empiric, abordarea teoretică asigură relevanța științifică a cercetării.

THE DIALECTICS OF PEACE IN MODERN AND CONTEMPORARY EUROPE. CAUSES AND PRINCIPLES

Abstract

The article treats the evolution of peace organizing principles in Europe, since the wars of religion from the sixteenth century to our days, considering the causes of the conflict to solve. Thus we observe a dialectical course when a certain situations generates certain principles, who lead by applying them to a new conflicting situation and to new principles. There is a theoretical approach who try to identify the phenomenal causes of international relationships on long term.

Keywords: conflict, peace organization, dialectical course.